

הטוב, הרע והנערה

במיתוסים של תרבויות המערב מוצג הנחש כסמל לחטא, והקישור שנעשה בינו ובין האישה בסיפור גן עדן המיתולוגי מציג את שניהם באור שלילי. בתרבויות המזרח הדברים מורכבים יותר: לצד האימה מפניו, הנחש הוא גם מושא להערצה, וחיבורו לאישה מסמל כוח ויכולת בריאה

כתבו: דינה היימן ויותם יעקבסון

→ בכל רחבי הודו אפשר למצוא צלמי נחשים במקומות המיועדים לפולחן צילום: יותם יעקבסון

את אי הנוחות שהיא הקרינה. זרים כמונו נתפסים בעינייה כמייצגי הנצרות, ומול כאלה היא מצניעה את מה שלדעתה נראה נחשל, אפל ואסור – כלומר את מה שקשור בנחש.

תמצית הרוע והחטא

משחר ההיסטוריה, כפי שרואים אותה בעולם המערבי המוכר לנו, טובב הנחש החלקלק והער-מומי סביבנו, בני המין האנושי, כדי להונות אותנו ולהוליכנו שלל. הוא מגיח מכוכים אפלים, מתגנב על גחונו בין העשבים ומתפתל בין רהיטים ומצעעים כדי להתקרב אלינו ולהכיש אותנו. דומה כי הפחדים האפלים האלה מתעצמים כשמדובר במפגש בין האישה לנחש, הנתפס – לפחות ביהדות ובנצרות – כסכנה קיומית ממשית. כך עולה מסיפור הגירוש מגן עדן. חווה מתפתה בנקל, ואילו הנחש, "ערום מכל חית השדה אשר עשה ה' אלוהים" (בראשית ג', 1), יעשה כל שיוכל כדי להפריד את האדם מהאלוהות וממציאותה. מכאן שהנחש גם מרחיק את האדם

קא סיים סאד, הכוהנת העליונה והמלכה של בני קהאסי (Khasi), החיים במדינת מגהליה (Meghalaya) ההררית שבצפון-מזרח הודו, נכנסה אל מעמקי מערה שבה הגישה מנחות לאל הנחש. ניכר בה שהיא חשה אי נוחות מכך שאנו, הזרים, צופים בטקס. בקרב בני קהאסי נחשב אל הנחש לאב ולאם הקדמונים של משפחת המלוכה. אחד הטקסים שלהם הוא ריקודה של הכוהנת סביב עמוד מקודש, המהווה ציר אנרגטי המקשר בין עולמות ובין זמנים. הטקס מאפשר לכוהנת-המלכה להתחבר אל מקורותיה הקדומים ואל אבותיה, הנחשים, השוכנים בעומק הקרקע ובחיק העבר. את הריקוד אפשר לראות בכמה מועדים, בין השאר בחג נונגקרים (Nongkrem) שנערך מדי סתיו ליד שילונג (Shillong), בירת מגהליה.

דתם של בני קהאסי ניזונה לא רק מהמזרח, אלא היא שילוב מסחרר של אמונות מקומיות, אמונות הינדואיות שפעעו לאזור במשך אלפי שנים, וזה כמה מאות שנים גם השפעות נוצריות. יכולנו להבין

"הזונה", "הר-
שעה", "האיור-
לת" ו"השחורה".

בציורים רבים לילית
מתוארת בלויית נחש, ויש

אף האומרים שהיא מסוגלת להפוך
לנחש כדי להתגנב בחזרה לגן עדן ולהשמידו. בק-
מעות קדומים מוצג שלמה המלך כשהוא הורג את
לילית בחניתו. לימים התגלגלה דמות האישה הרעה
בדמותו של נחש שטני (המופיע לעתים כדרקון),
ושלמה המלך התגלגל בדמותו של ג'ורג' הקדוש.
כך התקבל אחד הביטויים האיקוניים המובהקים
ביותר להבסת הנחש כסמל הרוע, המתנגד לגאולה
הנוצרית: ג'ורג' הקדוש, המוצג כפרש חמוש, מקפד
בחנית את חייו של הנחש-הדרקון הדמוני.

גם בעולם היווני נודעו הנחשים כיצורים נפתו-
ליים ומסוכנים. אכידנה, מפלצת קדמונית שחצייה
אישה וחצייה נחש, נחשבה ל"אם כל המפלצות"

ממקור הבר-

כה האלוהי - גן

עדן. לאחר שחוה

התפתתה, היא פיתתה

גם את אדם לאכול מעץ הדעת.

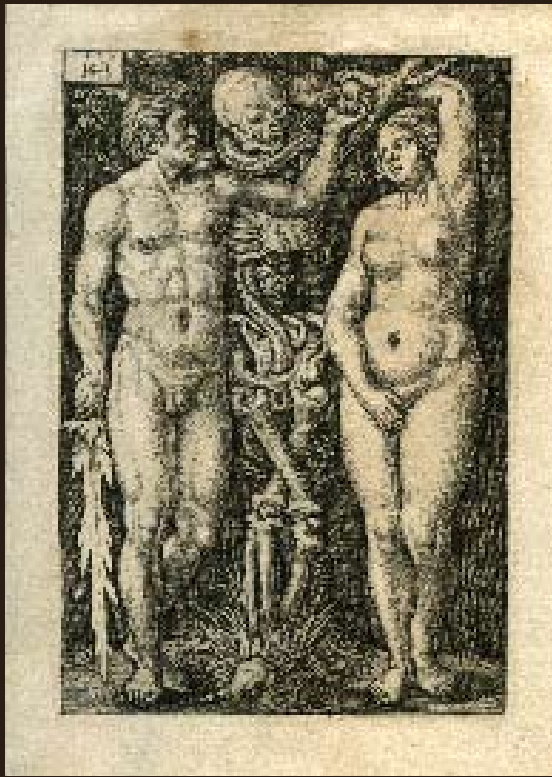
חוה ואדם המרו את פי האלוהות וגור-

שו מגן עדן. אדם, חווה והנחש קוללו, ואלוהים אומר
לנחש: "איבה אשית בינך ובין האישה ובין זרעך
ובין זרעה, הוא ישופך ראש ואתה תשופנו עקב"
(בראשית ג', 15).

אחת הנשים שמיוחסות לה תכונות נחשיות,
ערמומיות ומסוכנות היא לילית, תמצית הרוע והח-
טא. מקורותיה של לילית כנראה במיתוסים בבליים
ואכדיים המאפיינים אותה כמזיקה. במקרא היא
נזכרת בין חיות הטרף והרוחות העתידות להחריב
את הארץ (ישעיהו ל"ד, 14), ובתלמוד היא מתוארת
כשדה בעלת פני אישה, שיער ארוך וכנפיים. בתורת
הקבלה היא נחשבת לבעלת כוחות מזיקים, וכונתה

אראשה של מדוזה, פסל
שיש של ברניני מהמאה
ה-17. מדוזה היא אחת
הגורגונות מהמיתולוגיה
היוונית - דמות נשית
מפלצתית ואכזרית, בעלת
שיער עשוי נחשים חיים

צילום: Wikimedia

↑ אדם וחוה. תחריט מהמאה ה-16 של האמן הגרמני האנס זבאלד בהאם. בתרבויות המערב הנחש מרחיק את האדם ממקור הברכה האלוהי - גן עדן לילית, ציור שמן של ג'ון קולייר, 1887. לילית היא אחת הנשים שמיוחסות להן תכונות נחשיות, ערמומיות ומסוכנות תמונות: Wikimedia

הרחוק. בתרבויות האלה, לצד האימה מפני הנחש, ואולי בגללה, הוא נתפס כמושא הערצה ופולחן, ולא אחת בן לוויה של אלים וגיבורים. גם החיבור בין האישה לנחש בתרבויות הללו אינו חיבור שבבסיסו הונאה, תחבולה והרס, כמו בתרבויות המערב המאוחרות, אלא חיבור הנותן כוח ויכולת בריאה. בממלכת בהוטן, למשל, שבה נהוגה חברה מט־רילינית (חברה שבה הסדרי הירושה והשייכות המשפחתית עוברים מאם לבת), נפוצים מאוד פור־לחני סגידה לאלות נחש. רובן מתוארות כמפלצות מאיימות שהפכו לאלות מגנות לאחר שהובסו על ידי מאסטרים בודהיסטים שהגיעו במאה ה-8 אל ממלכת ההרים הבהוטנית. את אותו הדבר עשו המאסטרים גם בטיבט השכנה. ואולם אלת נחש אחת לא הובסה בבהוטן. זוהי טסומן (Tsoman), אלת הנהרות והאגמים. כמו אלוהויות מקומיות קדם־בודהיסטיות רבות, הבודהיסטים לא התנכרו לה. תחת זאת הם הביאוה אל חיק אמונתם ושילבו

במיתולוגיה היוונית, והיתה זוללת בני אדם. גם הגורגונות, מהיצורים המבהילים ביותר במיתולוגיה, קשורות בנחשים. הגורגונות הן דמויות נשיות מפ־לצתיות ואכזריות בעלות שיער עשוי נחשים חיים ארסיים. כל מי שהביט בהן היה הופך לאבן. את הגורגונה המפורסמת ביותר, מדוזה, חיסל פרסאוס – גיבור ללא חת, שגם דמותו נשזרה לימים בדמותו של ג'ורג' הקדוש שהרג את הדרקון.

סמל לכוח ולפריון

במיתוס היהודי־נוצרי הסלידה מהנחש באה לידי ביטוי בהסתכלות שלילית עליו, וייתכן שהמיתוס המקראי אינו אלא תגובה של דחייה בלתי נשלטת ופחד קמאי מודחק. כמי שגדלו על התפיסות האלה, אנשי המערב עשויים בהחלט להרים גבה לנוכח גילויים של סגידה לנחש.

אבל התפיסה המערבית החד־ממדית, שלפיה הנחש כולו רע, אינה קיימת בתרבויות המזרח

אותה בהיכליהם, ובמקומות רבים הוקמו לה מקד־
שונים המעוטרים תמיד בשפעת נחשים.

במזרח אסיה הקשר שבין נשים לנחשים בא לידי
ביטוי גם בסיפורים רבים הקשורים בפריון ובהולדה.
במיתולוגיה הסינית מסופר שלאחר שנפרדו השמים
והארץ נטלה נו ווא (Nu va), אלה עם גוף של אישה
זונב של נחש, אדמה צהובה וכיירה ממנה דמויות
גברים ונשים. אף שעבדה בלי הרף, העבודה היתה
רבה ונמשכה ימים ארוכים. נו ווא חששה שכוחה
לא יספיק כדי ליצור את כל בני האדם בדרך זו. לכן
לקחה חבל ארוך, מרחה אותו בבוץ הצהוב וניערה.
מטיפות הבוץ שנשרו נוצרו בני אדם. המיתוס מסכם
שבני האדם היפים והמוצלחים הם אלה שהאלה
כיירה בעצמה, ואילו בעלי המומים וחסרי היכולת
נוצרו מנטפי הבוץ שנשרו מהחבל.

הקשר בין אישה לנחש בהקשר של פריון והולדה
מרמזים לדעת חוקרים על תקופה קדומה שבה
החברה היתה מטריארכלית, כלומר חברה המונהגת
על ידי נשים. לימים, עם השינוי החברתי הגדול שער־
ברה האנושות ולאחר שהגברים תפסו את הבכורה,
נדחקו הנשים ממעמדן ועמן גם סמל כוחן וחוכמתן
– הנחש. אולי זו הסיבה שהנחש הפך למוקצה בת־
רבויות מסוימות, ואילו באחרות, באותם מקומות
שבהם המהפך לא קרה או שלא היה מוחלט, נותר
כבודו של הנחש במקומו.

גם בתת־יבשת הודו ובסביבותיה רווחת הסגידה
לנחש, ובמקרים רבים הוא מקושר לנשים ולפריון.
כך למשל במחצית המוארת של חודש שראוונה
(Śrāvaṇa), תקופה שבה על פי האמונה ההינדואית
"נולדים" נחשים, עורכים פוג'ות (טקסי פולחן)
מיוחדות לנחשים כמעט בכל מקום בהודו, ועל
הטקסים אמונות בדרך כלל נשים. אלת הפריון
וטקסי הנישואים מנאשה (Manasha), אחת האלות
הנערצות בכל תת־יבשת ההודית, היא גם אלת
הנחשים, ולפי ההינדואים בכוחה לרפא הכשות
נחשים ולחסל רעלים.

בכל רחבי הודו אפשר למצוא צלמי נחשים
במקומות המיועדים לתפילה, בעיקר מקומות של
נשים המתפללות לשלום משפחתן או של זוגות
המתפללים לילד. צלמי נחש ואדם־נחש נמצאים גם
במקדשים רבים, לא אחת בצמדים של זכר ונקבה,
וצלמי נחש אחרים ניצבים תחת עצי פיפל (*Ficus*
Religiosa) מקודשים. על גדת נהר טונגבהאדרה
(Tungabhadra) בעיירה האמפי (Hampi), שבמ־
דינת קרנטקה (Karnataka), הודו, צומח עץ כזה,
וסמוך לגזעו ניצבות כמה מצבות אבן קדומות
שעליהן גילופי נחשים מתלפפים זה סביב זה. באחד
מביקורינו שם ראינו בני זוג שניגשו בהכנעה אל

התבקעה ויצאו ממנה כל רכיבי העולם – השמש, הירח, הכוכבים והארץ וכל מלואה. אפשר לראות כיצד במיתוס הפלסגי, הקדם-יווני, החיבור של האלה עם הנחש מייצג מלכתחילה כוח, ולא חטא.

עדויות לקשר בין אישה לנחש בתרבויות קדור מות באזור הזה עולות גם מממצאים ארכיאולוגיים. באתרים מינואיים (סביבות 1600 לפנה"ס) בכרתים שביוון נמצאו צלמיות נשים, המזוהות כאלות, האורחות בידיהן הפשוטות לצדדים שני נחשים. לעתים נכרך נחש גם סביב גופן המעורטל למחצה. צלמיות רבות כאלה נמצאו בבתיים ובמקדשים קטנים בתוך ארמונות, וחוקרים מעריכים שהן מייצגות את אלת הבית שתפקידה להגן עליו. הנחש, הנלווה אליה תמיד, הוא כנראה השומר של הבית. על פי כמה מההשערות, אלת הבית האוחזת בנחש נתפסת כמי שמכוננת תחייה והתחדשות. זהו ביטוי לתפיסה המיתית הכפולה של הנחש: בשל יכולתו ליטול חיים בארסו הוא מסמל מוות, ובשל יכולתו להשיל מעליו את עורו הוא גם מסמל התחדשות והתנערות מעבר רדוף קשיים. ☉

אחת המצבות, הציתו נר וקטורת, ניפצו אגוז קוקוס שחלבו זלג על תבליטי הנחשים המתפתלים ונשאו תפילה קצרה לשלומם של נכדם.

התפיסה המיתית הכפולה

בימי קדם הרחוקים היו גם במחוזות המערב סייפורים ואמונות שכרכו את הנחש עם האישה בצורה שמזכירה את המנהגים המוכרים לנו מהמזרח – ממקום של כוח ופריון. הפלסגים (Pelasgoi), כך קראו היוונים למי שחיו בארצם לפנייהם) היו עמים שחיו באזור הים האגאי, ויש הטוענים שאצלם החברה היתה מטריארכלית וכללה אמונה באלה גדולה. לפי מיתוס בריאה פלסגי, ששחזר החוקר והמשורר רוברט גרייבס, ראשיתו של העולם באלה-אישה ובנחש. האלה הגדולה הפרידה בין השמים למים, ובעודה מוקדת על המים יצרה מהרוח שנשבה מהדרום את הנחש אופיון. אופיון הוקסם מהריקוד של האלה, התפתל על רגליה והזדווג עמה. לאחר שלבשה צורת יונה, הטילה האלה הגדולה את ביצת היקום. הנחש בהוראתה התפתל שבע פעמים סביב הביצה, עד שזו

דינה היימן – מדריכה טיולים, מרצה ויועצת. גרה בנתניה
www.dinaheimann.co.il

יותם יעקבסון – מורה דרך בארץ ולאורך נתיבי הסחר הקדומים באסיה. כותב ומצלם, מרצה ומלמד
yotam.jac@gmail.com